

DIE ONTSTAAN EN ONTWIKKELING VAN DIE AFRIKAANSSPREKENDE
GEREFORMEERDE KERKE IN DIE GOUDVELD (1946 – 1961): 'N HISTORIESE
PERSPEKTIEF

deur

JAMES GEORGE GILLMER

Voorgelê ter vervulling van 'n deel van die vereistes vir die
graad Philosophiae Doctor in die Fakulteit Teologie (Afdeling B).

Universiteit van Pretoria

PRETORIA

PROMOTOR: PROF. J. W. HOFMEYR

MEI 2005

INHOUDSOPGAWE

	Voorwoord	i - ii
1.	Inleiding	1
1. 1	Probleemstelling	1
1. 2	Historiese aard en omvang	2
1. 3	Die mynbou-ontwikkeling in die Goudveld	4
1. 3. 1	Ontwikkeling en uitbreiding van die mynbousektor	6
1. 3. 2	Die kulminasie van die kerklike raamwerk	7
1. 4	Die historiese rol in die navorsing	8
1. 4. 1	Metodologie	9
1. 5	Doel van die ondersoek	10
1. 6	Verloop van die ondersoek	11
1. 7	Historiese opstelling	12
	HOOFSTUK 1	14
	DIE ONTSTAAN EN ONTWIKKELING VAN WELKOM EN DIE GOUDVELD MET 'N KORT VERWYSING NA BEPAALDE KERKE SE VROEË ROL	14
1.	Inleiding	14
1. 1	Die ontstaan van Welkom	15
1. 2	Redes vir Welkom se ontstaan	20
1. 3	Die ontwikkeling van plaaslike bestuur	24
1. 4	Die beplanning van Welkom	26
1. 4. 1	Die beplanning van die dorp	26

1. 4. 2	Funksionele gebiede	30
1. 4. 3	Thabong	32
1. 5	Die sosio-kulturele en opvoedkundige aspekte	38
1. 6	Die kerk as belangrike infrastruktuur in die beginjare	47
1. 7	Interpretatief en gevolgtrekking	49
1. 7. 1	Interpretasie	49
1. 7. 2	Gevolgtrekking	53
	HOOFSTUK 2	55
..	DIE VROEË BEDIENING VAN DIE N. G. KERK IN DIE GOUDVELD	55
2.	Die bearbeiding van lidmate deur die Moedergemeente van Odendaalrus	55
2. 1	Agtergrondskets van die gemeente	55
2. 2	Die leraars van die moedergemeente	57
2. 3	Die oprigting van die bestaande kerkgebou	61
2. 4	Die aanvanklike totstandkoming van die goudmyne	62
2. 5	Die afstigting van gemeentes	70
2. 5. 1	Afstigting van Welkom	70
2. 5. 2	Afstigting van Virginia	77
2. 5. 3	Afstigting van St. Helena	83
2. 5. 3. 1	Enkele herinneringe uit die eerste jare van die gemeentelike lewe	87
2. 5. 3. 2	Enkele grepe uit die tyd van ds. H. M. De Vos	88
2. 5. 4	Afstigting van Dagbreek	89

HOOFSTUK 3	94
DIE LATERE BEDIENING VAN DIE N. G. KERK IN DIE GOUDVELD	
3. Afstigting van die gemeente Odendaalsrus-Oos	94
3. 1. Die beroep van 'n leraar	95
3. 2 Afstigting van die gemeente Bedelia	100
3. 3 Afstigting van Allanridge	105
3. 4 Afstigting van Harmonie	112
3. 5 Die stigting van Reitzpark	121
3. 6 Interpretatief en gevolgtrekking	126
3. 6. 1 Interpretasie	126
3. 6. 2 Gevolgtrekking	128
HOOFSTUK 4	130
DIE GEREFORMEERDE KERK VAN ODENDAALSRUS SE AANVANKLIKE BEARBEIDING IN DIE GOUDVELD	
4. Die Moedergemeente se bearbeiding van lidmate in Odendaalsrus	130
4. 1 Agtergrondskeits	130
4. 2 Die periode van afstigting 1933 – 1961	133
4. 3 Die ontdekking van goud	136
4. 4 Omvangryke arbeidsveld	138
4. 5 Die versoek van Welkomwyke om afstigting	141
4. 5. 1 Die eerste leraar vir die gemeente	143

4. 5. 2	Die kerkgebou	146
4. 6	Die predikante se herinneringe van die gemeente	149
4. 6. 1	Ds. J. van Rooy (1933 – 1942)	149
4. 6. 2	Ds. J. L. Vorster (1942 – 1944)	149
4. 6. 3	Dr. B. J. de Klerk (1944 – 1945)	149
4. 6. 4	Dr. J. M. De Wet (1946 – 1948)	149
4. 6. 5	Ds. P. W. Buys (1948 – 1950)	149
4. 6. 6	Ds. D. F. Malan (1950 – 1953)	150
4. 6. 7	Dr. B. Duvenhage (1953 – 1958)	150
4. 6. 8	Dr. L. S. Kruger (1958 – 1962)	151
4. 7	Welkom as selfstandige gemeente	151
4. 8	Die afbrand van die kerkgebou	157
4. 9.	Die stigting van Virginia-gemeente	159
4. 10	Interpretatief en gevolgtrekking	166
4. 10. 1	Interpretasie	166
4. 10. 2	Gevolgtrekking	167
	HOOFSTUK 5	169
.	DIE NEDERDUITS HERVORMDE KERK VAN AFRIKA SE SE BETROKKENHEID IN DIE BEGINJARE IN DIE GOUDVELD	169
5.	Die bearbeiding van lidmate in St. Helena omgewing	169
5. 1	Agtergrondskeets	169
5. 2	Die stigting van die gemeente	169

5.3	Die eerste leraar word beroep	171
5.4	Die stryd om finansies	172
5.5	Sosiaal-maatskaplike en kerklike aangeleenthede	176
5.6	Kerkpersele en aanverwante sake	181
5.7	Verkiesing van kerkraadslede	187
5.8	Afstigting van Allanridge	189
5.8.1	Die redes vir afstigting	190
5.8.2	Die verkiesing van kerkraadslede	191
5.9	Die aangeleentheid van kerkeiendom	192
5.10	Die kombinasie van gemeentes	194
5.11	Beroep van 'n leraar vir die kombinasie-gemeentes	195
5.12	Algemene sake en aktiwiteite van die gemeente	196
5.12.1	Bydraes van lidmate	196
5.12.2	Erediensgeriewe	197
5.12.3	Fondsinsameling vir nie-gemeentelike doeleindes	198
5.12.4	Huisbesoek	198
5.12.5	Sondagskool	199
5.13	Afstigting van Odendaalsrus	199
5.13.1	Die redes vir afstigting	200
5.13.2	Die kerkraadslede	200
5.14	Kombinasie van gemeentes	200
5.14.1	Beroep van eerste leraar	201
5.14.2	Bouplanne van die kerk	201

5. 14. 3 Erediensgeriewe	201
5. 14. 4 Konsolidasie van fondse	201
5. 14. 5 Evangelisasie	201
5. 14. 6 Balletdanse	202
5. 14. 7 Statistiese gegewens	202
5. 14. 8 Dankbetuiging	202
5. 15 Die stigting van Virginia-gemeente	203
5. 15. 1 Die redes vir afstigting	203
5. 15. 2 Boukommissie	204
5. 15. 3 In kombinasie	204
5. 16 Die beroep van eerste leraar	205
5. 16. 1 Finansiële komitee en enkele administratiewe ampte	207
5. 16. 2 Erediensgeriewe	208
5. 16. 3 Kerkgrond	209
5. 16. 4 Verkiesing van kerkraadslede	201
5. 16. 5 Die amp	211
5. 16. 6 Stigting van Jeugvereniging	212
5. 16. 7 Nederduitse Hervormde Sustersvereniging	212
5. 16. 8 Die Sondagskool	213
5. 16. 9 Wyksfunksie	214
5. 17 Interpretatief en gevolgtekking	214
5. 17. 1 Interpretasie	214
5. 17. 2 Gevolgtrekking	216

	HOOFSTUK 6	219
	‘N KORT OORSIG OOR DIE EVANGELIES-GEREFORMEERDE KERK MET VERWYSING NA DIE GEMEENTE VAN WELKOM	219
6.	Agtergrond	219
6. 1	Die aanloop: D. J. J. de Vos	219
6. 2	Die vroeë stadium van sy lewe	219
6. 3	Sy voorbereiding vir die bediening	221
6. 4	Sy bediening	222
6. 4. 1	As predikant in Durban	223
6. 5	Polarisasie tot breekpunt	224
6. 6	Die stigting van die Evangelies-Gereformeerde kerk in Welkom	227
6. 7	Interpretatief en gevolgtrekking	230
6. 7. 1	Interpretasie	230
6. 7. 2	Gevolgtrekking	231
	HOOFSTUK 7	234
7.	SLOTSOM EN FINALE GEVOLGTREKKINGS	234
7. 1	Inleidend	234
	Bibliografie	241
	Opsomming	259
	Summary	261

VOORWOORD

Dit is met die oog op die afhandeling van die ondersoek dat ek ons hemelse Vader in die besonder wil dank vir Sy hulp en onderskraging wat Hy aan my deur die jare verleen het.

‘n Woord van dank ook aan my promotor prof. J. W. Hofmeyr vir sy bekwame en insiggewende leiding op wetenskaplike wyse wat vir my as onvervangbare lig in my ondersoek gedien het.

Die verskillende argiewe soos die Nederduitse Gereformeerde Kerkargief in Bloemfontein; die Gereformeerde Kerkargief in Potchefstroom; die Nederduitse Hervormde Kerkargief in Pretoria het ongetwyfeld ‘n onmiskenbare rol vervul vir die inligting wat nagevors is. Die argivarisse soos mev. J. Botha van die Gereformeerde Kerkargief en mev. Christa Botes van die N. G. Kerkargief, sowel as mnr. Nandor Sarkady van die Hervormde Kerkargief in Pretoria het almal op ‘n besondere wyse hulp verleen. Ook my dank aan mev. M. S. Coetzee vir die toestemming wat sy aan my verleen het om die argief te kon besoek. Eweseer my dank aan die Openbare Biblioteke van Welkom, Bloemfontein en Johannesburg vir hulle samewerking.

Desgelyks aan al die verskillende persone wat bereid was om hulle inligting regstreeks of onregstreeks met my te deel. Derhalwe ook aan die predikante van die onderskeie kerke en gemeentes wat hulle samewerking vir die verkryging van plaaslike gemeentelike inligting moontlik gemaak het. In dieselfde mate ook die kerkkantore se bereidwilligheid om alle beskikbare relevante inligting tot my beskikking te stel. Desgelyks mag ek ook nie my dank aan die skriba’s van die bepaalde kerke en gemeentes nalaat vir hulle hulp in die een of ander verband van my ondersoek nie.

Ek bedank ook die respondente met wie ek onderhoude gevoer het. Afgesien van sommiges se druk programme het hulle nogtans die onderhoude met groot bereidwilligheid toegestaan.

Laastens wil ek vir Marina ook bedank vir haar aanmoediging gedurende my ondersoek. Sy was tevrede om met haar skoolwerk of studies aan te gaan, terwyl ek besig was met die inspanning van my ondersoek.

Al word die kerk vandag van alle kante aangeval, dan bly die liturgie as uiterlike lewensvorm van die kerk soos dit vanuit die staanspoor die geval was steeds van belang. In die vroeg-Christelike beskouing hiervan was die gedagte dat God ‘n God van orde is en dat Hy te vereer is binne die grense wat Hyself daargestel het. Derhalwe is die kerk ‘n goddelike instelling met ‘n goddelike orde wat geroep is om die divinum in die humanum te bevorder. Hiervolgens mag die kerk as instituut nooit misken word nie.

Terstonds, Hy is my krag en sterkte tot lofverheffing van sy Naam.

J. G. Gillmer

Mei 2005

1. INLEIDING

1.1 PROBLEEMSTELLING

As gevolg van die mynbou-ontwikkeling het baie mense in groot getalle na die Goudveld gegaan om by die myne te werk. Dit het daartoe bygedra dat die bestaande Afrikaanssprekende Gereformeerde kerke na hul lidmate se geestelike welsyn moes omsien. Die groter wordende gemeentes moes al hoe meer met die praktiese implikasies daarvan rekening hou. Gevolglik moes die onderskeie gemeentes in verdere wyke ingedeel word, ten einde die gemeentelike werk effektief en funksioneel te maak. Die indeling van wyke is soms genoodsaak deurdat lidmate in gebiede of voornemende dorpe gaan woon het, waar hulle ver van die sentrale punt van die betrokke gemeente was. Dikwels het lidmate in 'n wykgebied gaan woon wat binne die jurisdiksie van 'n bepaalde gemeente geressorteer het, terwyl die bepaalde wyk nog nie as 'n regmatige gemeente gestig is nie.

In die lig hiervan het die gemeentelike werk te uitgebreid en te omvangryk geword. Uiteraard het dit groter gemeentelike verantwoordelikheid en werklading tot gevolg gehad. Dermate moes die kerkraad en veral die predikant sy vingers op die pols van die gemeentelike arbeid hou. Sodanige gemeentes met lidmate wat ver van die kern van aanbidding gewoon het, het gewoonlik praktiese aangeleenthede soos kontak en huisbesoek bemoeilik. Daarmee gepaardgaande was die kommunikasieweë van die betrokke tyd uiters moeilik, omdat die paaie veral oor die algemeen onbegaanbaar was. Die telefoonstelsels het onregstreeks verbindings deur middel van die skakelbord gemaak, sodat die gesprekke oor die algemeen nie as vertroulik beskou is nie.

Daarby het die sosio-ekonomiese en maatskaplike faktore van die betrokke tydsgewrig baie tyd en aandag van die gemeentelike bediening geverg. Die ontbrekende gangbare infrastruktuur as kenmerk van 'n ontwikkelende gemeenskap was in die begin 'n groot bron van frustrasie in die Goudveld, hoewel dit geleidelik na gelang van tyd verbeter het. Ondanks die feit dat Odendaalsrus oor 'n gevestigde infrastruktuur beskik het, was dit nie voldoende om in die omliggende gebiede se behoeftes te voorsien nie.

Die kerk het in die tyd van industriële ontwikkeling en die vestiging van dorpe in die Goudveld met velerlei maatskaplike probleme geworstel: dronkenskap, onsedelikheid, egskeidings, mishandeling van vrouens en kinders, algemene verwaarlosing, sosiale en ekonomiese armoede, wanvoeding, kerkloosheid, sekularisme, allerlei dekadente gedragspatrone en afwaartse neigings. Derhalwe het die predikante van die verskillende Gereformeerde kerke 'n enorme taak gehad, om probleme in gemeentelike verband die hoof te bied, afgesien daarvan dat hulle gedurende die pioniersjare nie steungewende hulp van 'n medeleraar gehad het nie. Insgelyks kon baie van die gemeentes nie 'n medeleraar bekostig nie en gevolglik moes daar gewag word totdat die finansies bykomende hulp van 'n medeleraar sou regverdig. Indertyd het die uitbreiding van bepaalde gebiede en dorpe so vinnig plaasgevind dat fondse vir afstigting daarvoor gegenereer is. Gewoonlik het dit heelwat hoofbrekens besorg om die nodige fondse vir die doel te bekom.

Die onbekende en onsekere faktore rakende mynbou-aangeleenthede was ook vir die kerke sowel as vir die Provinsiale Administrasie 'n bron van kommer. In die beginjare van die mynboubedrywigheede kon daar nie met sekerheid vasgestel word, hoe lank die mynbou-aktiwiteite in die Vrystaat sou voortduur nie. Derhalwe was dit vir die Provinsiale Administrasie moeilik om 'n omvangryke infrastruktuur soos kommunikasieweë, elektriese krag, hospitale, klinieke, skole ensomeer te skep. Die voorsiening van sodanige infrastruktuur moes om logiese redes op 'n redelike lewensduurte van die mynbou-ontginning berus, sodat die uitleg van kapitaal daarvoor nie 'n vermorsing van geld sou wees nie.

Eweseer het die kerke in die beginjare om vanselfsprekende redes oor die lewensvatbaarheid van die goudmynbedrywigheede getop. Nietemin het dit later by wyse van geologiese opnames en wetenskaplike bevindings duidelik geblyk, dat die mynbou-ontginning in die Vrystaat nie van korte duur sou wees nie. Namate die mynbou-aktiwiteite voortgegaan het, het dit algaande duideliker geword dat die ontginning van goud in die Vrystaat oor dekades sou strek.

Intussen het groot getalle mense 'n tuiste in die Goudveld probeer vind, terwyl stedelike gebiede en dorpe al hoe meer vorm begin aanneem het. In die lig hiervan het die kerke voorsorgmaatreëls begin tref om in die geestelike behoeftes van hulle lidmate in die gebiede van ontwikkeling te voorsien. Gevolglik is daar in hul beplanningsraamwerk voorsiening vir funksionele gemeentes gemaak, veral waar die omstandighede dit enigsins geregverdig het.

Afgesien van die feit dat die onderskeie mynhuise in die Goudveld met mekaar om dominansie gekonkureer het, het die streek se ontwikkeling geensins daardeur agterweë gebly nie. As deel van die breë gemeenskapstruktuur is die kerke vandag die ligbakens, wat deur die getuieniswaarheid van die geskiedenis onderstreep word. Die aard van die kerke se ontwikkelingsgang in die Goudveld is aan verskeie faktore toe te skryf en juis dit is die probleemstelling wat hier aangespreek sal word.

1.2 HISTORIESE AARD EN OMVANG

Die kerkhistoriese moet rondom die gebeure van die kerk in die Goudveld verstaan word. In die eerste plek moet die kerk as 'n lewensbeweging met sy oorsprong in Christus begryp word. Dié unieke lewensbeweging is nie staties nie, maar is in wisselwerking met die sosiale, die kulturele kragte en lewensvorme van die besondere tyd waarin hy funksioneer. Na aanleiding hiervan moet die historiese as 'n voortbrengsel van die verlede-werklikheid begryp word, dit wil sê, 'n spieëlbeeld waarin die erfenis van die kerk se verlede bespeur word. In die lig hiervan is die historiese 'n voortgaande ontwikkeling waarin die verlede-werklikheid voortgevoer, behou en vermeerder word. Hierdeur word die kerk met al sy voortbrengsels en ook selfs vir Ranke as historikus: "'n sleutel tot die geskiedenis, want dis uitdrukking van Gods heilige intensie, 'n simfoniese

geheel van Gods komposisie wat uit besondere onderdele bestaan, die spieël van die universele, die algemene.”¹

In die lig van die historiese gebeure moet ‘n objektiwiteitstrewe ten alle tye gehandhaaf word, sodat die verlede-tendense so onveranderd as moontlik deurgegee word. Hierdeur word die subjektiewe groepsfilosie uitgekakel om die historiese kragte voorrang te laat geniet. As sodanig is dit ‘n strewe na “korrektheid, eerlikheid, onpartydigheid en objektiwiteit.”²

In terme van die Goudveld is die kerk onregstreeks deur die mynbou-industrie se uitbreidingsdrang gedwing om die historiese tendens van kerkgeboue en gemeentelike stigting vir die lidmate in nuwe woongebiede moontlik te maak. Die kerk moes noodgedwonge onder sekulêre omstandighede uiting aan sy innerlike krag as ‘n lewensbeweging gee. In effek het dit beteken dat die kerk met die mynbousektor se ontwikkelingsprogram moes tred hou. Desnieteenstaande het daar oor die algemeen ‘n goeie gesindheid tussen die kerk en die mynbousektor bestaan.

Samevattend is die aard en omvang van die historiese gebeure in die Goudveld die aanvanklike ontginningsprosesse wat aan die goudmyne te danke is. Nietemin is dit dié deel van die historiese gebeure rakende die eksploitasie van die ekonomies-ontginbare goud, wat ‘n nuwe dimensie van gebeurlikhede in die Goudveld moontlik gemaak het. Derhalwe is ‘n nuwe sosio-ekonomiese sowel as maatskaplike en kulturele milieu vir al die inwoners in die Goudveld geskep.

Die ekonomiese tendense van die mynbouese wat die landbousektor as hoof ekonomiese bron in die Goudveld vervang het, het ongetwyfeld ‘n gunstige klimaat vir die kerke geskep om die bearbeiding van lidmate in gemeentelike verband voort te sit. Die feit van die saak is dat geen gebied of dorp sonder ‘n lewensvatbare ekonomie kan voortbestaan nie. Die ekonomiese omwenteling het mense in die Goudveld laat toeneem en gevolglik moes die kerke by die omstandighede aanpas. Algaande is die sterker wordende gemeentes in staat gestel om voorsiening vir kerklike eiendom en voornemende afgestigte gemeentes te maak.

In die laaste instansie is die gebeure in die Goudveld niks anders as ‘n refleksie van die ontwikkelingsaard en omvang van die historiese kragte waardeur die beeld van die verlede sistematies ontplooi word.

¹ F. A. van Jaarsveld, *Westerse Historiografie en Geskiedenisfilosofie*, (Pretoria, Kaapstad, HAUM, 1980), p. 14.

² *Ibid.*, p. 11.

1.3 DIE MYNBOU-ONTWIKKELING IN DIE GOUDVELD

Die aanvanklike ontginning van goud in die Goudveld het heelwat probleme vir die mynweese, sowel as vir die kerke in die gebied tot gevolg gehad. In die eerste plek was daar geen uitbreidingsmoontlikhede vir die mynbouweese in Odendaalsrus nie, omdat die stadsraad die bogrondse en die ondergrondse regte van die dorp aan privaat instansies verkoop het. As sodanig het die dorp mettertyd ekonomies gekwyn, omdat al die mynbou-ontwikkeling om Odendaalsrus in die rigting van Welkom en Virginia plaasgevind het.

Na aanleiding van die inhiberende faktore het Ernest Oppenheimer besluit om 'n dorp te stig wat Welkom sou heet. Die ontwikkelingsgang het in breë verband 'n groot omwenteling op sosio-ekonomiese en kulturele gebied tot gevolg gehad. Derhalwe moes 'n hele infrastruktuur geskep word, terwyl die heersende toestande uiters power was.

In die lig hiervan was dit 'n fout van die stadsraadslede om die ontwikkeling van Odendaalsrus deur middel van ondeurdagte grondopsies aan enkele privaat maatskappye toe te ken. Dit het nie alleen die groei en die ontwikkeling van die dorp gefnuik nie, maar 'n nuwe wending in die geskiedenis van die Goudveld se ontwikkeling gegee. Alhoewel die mynbou-eksplorاسies om Odendaalsrus plaasgevind het, was die dorp nietemin strategies geleë om 'n groot deel van die omliggende gebiede te bedien, dit wil sê, as die dorp by die nuwe omstandighede kon aanpas het.

Afgesien van die behuisingstekort moes daar ook 'n omvangryke infrastruktuur in die gebied van die Goudveld geskep word. Die enorme bedrae wat hiermee gepaardgegaan het, het die Provinsiale Administrasie aanvanklik tot versigtigheid gemaak. Sodanige skepping van 'n infrastruktuur het langamerhand na gelang van groter duidelikheid oor die mynbouweese se werksaamhede gepaard gegaan. Die tydsame proses daarvan het groot ongerief en frustasie veroorsaak.

Die kerke het ook hul eie probleme van aanpassing en die algemene uitbreidings van gebiede in die Goudveld gehad. Die kwessie van kerklike eiendom en die bearbeiding van lidmate is deur praktiese omstandighede bemoeilik. Soms wil dit voorkom dat sommige van die wyksgebiede in gemeentelike verband te gou afgestig het, veral as die finansiële posisie van die nuut afgestigte gemeentes in aanmerking geneem word. Gevolglik sou dit na alle waarskynlikheid meer sinvol gewees het om eerder met die afstigting te sloer totdat genoeg fondse daarvoor opgebou is. Daardeur word die finansiële las op 'n gegewe tydstip uitgeskakel, terwyl die generering van fondse doelmatig en omvangryker kon gewees het. Hierdeur word onnodige finansiële druk op die gemeentes vermy. Trouens, dit geld veral vir die nuut gestigte gemeente wat 'n proses van selfstandigwording moes deurmaak. Daarbenewens was baie van die afgestigte gemeentes nie finansiël selfstandig nie, terwyl hulle ook nie sonder die hulpkrag van 'n eie leraar na behore kon funksioneer nie.

Vanuit 'n historiese oogpunt wil dit voorkom dat daar te veel aandag aan die administrasie en organisasie van 'n voornemende te stigte of selfs aan die afgestigte gemeentes gegee is. Gewoonlik het dit heelwat van die predikante se tyd in beslag

geneem, sodat dit vir hulle moeilik was om hulle herderlike pligte in die gemeente na behore uit te voer. Alhoewel kerklike eiendom vir die nuwe ontwikkelende gebied te begrype is, wil dit nietemin voorkom dat daar ook te lank met die onderskeie transaksies gesloer is.

Dikwels wil dit voorkom dat ondersoeke van die aard nie na behore uitgevoer is nie, sodat verdere insae in die betrokke aangeleenthede nodig was.

'n Ander wesenlike probleem is die bekombaarheid van predikante wat normaalweg deur die bekostigbaarheid van die gemeentes bepaal is. Die finansiële aspekte het dikwels as kriteria vir die beroep van 'n predikant gegeld, hoewel die gemeentes soms redelik groot en gevestig was. Terstonds, is dikwels aangevoer dat die fondse van die betrokke gemeentes eerder vir die doel van afstigting aangewend word, hoewel die aanwending van sodanige fondse vir die beroep van 'n leraar meer prakties vir die effektiewe bearbeiding van die lidmate sou gewees het. Indien enige wyksgebied in die gemeente sou afstig, sou die moontlikheid van 'n predikant vir sodanige en voornemende te stigte gemeente bestaan het. Hierdeur word besparingskoste verseker wat aanvanklik op kerklike eiendom bestee sou gewees het. Na aanleiding hiervan word 'n tyds gaping vir die generering van fondse tussen die beroep van 'n predikant en vir die uiteindelijke doel van kerklike eiendomme ondervang. Afhangende van die tydsverloop wat vir die aankoop van kerklike eiendomme toegelaat word. Om logiese redes is die koste vir die beroep van 'n predikant veel minder as die koste wat normaalweg onmiddellik vir die kerklike eiendomme aangewend sou word.

Die ontvouende gebeure in die Goudveld wys op die historiese ontwikkeling van die gebied. Die historiese beeld van die gebied is soos 'n vloeistofdruk wat in beweging is. Insgelyks moet die historiese aard en omvang van die gebeurlikhede as 'n voortdurende proses van waarneming, beklemtoning en interpretasie wees. Hierdeur word die betekenisnuanse van die historiese gebeure rakende die betrokkenheid van die kerke in die gebied duidelik. Derhalwe is die hoofklem die kerke se rol in die Goudveld, sodat die historiese werklikheid in sy partikuliere aard en omvang tot sy regmatige ontwikkeling kan gedy

Op grond van die unieke gebeure in die Goudveld oor die kerk se totstandkoming en ontwikkelingsgang is dit onmiskenbaar duidelik dat God nie los van Sy kerk en van die geskiedenisgang staan nie. Die skema van Sy kerk word deur Homself gerealiseer, sodat Sy hand in die historiese gang van gebeure in die Goudveld waargeneem word. Hy marsjeer deur die geskiedenis-werklikheid van gebeure waartoe Sy kerk hom geroepe voel, sodat elke epog daarvan tot Hom behoort. In die lig hiervan leen die historiese waarheid hom van binne-uit volgens die maatstawwe van die betrokke tyd, waarin die historiese gebeure realiseer wat onder behandeling geneem word.

Ten slotte moet elke fragment van die historiese beeld rakende die kerk se betrokkenheid in die Goudveld, volgens die waardes van die spesifieke tyd beoordeel word. Gevolglik mag daar nooit iets anders ingelees word as die outentieke beeld nie.

1. 3. 1 ONTWIKKELING EN UITBREIDING VAN DIE MYNBOUSEKTOR

In die beginstadium moes die mynbousektor velerlei struikelblokke oorbrug, nl. 'n tekort aan materiaal; ambagslui; water; kragvoorsiening, vervoer en behuising. Daarby het tegniese probleme veel tyd en aandag geverg, waarvan slegs enkele daarvan vermeld word: gasontploffings; geologiese waarneming van die hoofrif se ligging; die ondergrondse invloed van water en die verwydering daarvan nadat dit uit die delfplekke gepomp is.³

Om die uitvoering van die mynbouskema moontlik te maak het dit groot bedrae geld behoort. Sodanige uitvoering het ingesluit: skagsinking, behuising, ontspanningsfasiliteite ens. Die meeste van die kapitaal vir die uitvoering van die mynbou-bedrywighede was van die “Verenigde Koninkryk in die vorm van aandele en lenings,”⁴ hoewel 'n groot deel ook van ander lande soos “Switserland en die Verenigde State van Amerika” voorsien is.⁵

Uiteraard is die goudmyne in die Vrystaat 'n belangrike bydraende komponent tot die land se goudproduksie. Die meeste van die goudproduserende myne word rondom Welkom aangetref. Die betrokke myne is bekend as: Western Holdings, Welkom Gold Mining Co., Ltd., Free State Geduld Mines Ltd., President Steyn Gold Mining Co., Ltd., St. Helena Gold Mines Ltd., en President Brand Gold Mining Co., Ltd. Dié myne is beheer deur die beherende myngroep van Anglo-American Corporation of S.A., behalwe St. Helena Gold Mines Ltd., wat deur Union Corporation as myngroep beheer is.⁶

Die ander Vrystaatse myne is onder andere: Freddie's Consolidated Mines, Limited, wat naby Odendaarsrus geleë is. Die beherende myngroep is Johannesburg Consolidated Investment Co., Ltd.; Harmony Gold Mining Co., Ltd., deur Rands Mines, Ltd.; Virginia O.F.S. Gold Mining Co., Ltd., deur Anglo-Transvaal Consolidated Investment Co., Ltd.; Lorraine Gold Mines, Ltd., deur Anglo-Transvaal Consolidated Investment Co., Ltd.; Free State Saaiplaas Gold Mining Co., Ltd., deur Gold Fields of South Africa, Ltd.⁷

Die vooruitsigte van die mynbouewese is hoofsaaklik deur die groepering van die myne bevorder, dit wil sê, die ses myne is in twee beherende groepe verdeel: elke groep is in die Transvaalse en Vrystaatse Kamer van Mywese verteenwoordig.⁸ In die lig van die

³ L. J. Joubert, “'n Geografiese analise van die stedelike gebied Welkom”, (Ongep. M. A.

verhadneling, UOFS, 1963, p. 68.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ D. J. Viljoen, “'n Beplanningstudie van Welkom” (Ongep. M. Sc. –Verhandeling, Universiteit Pretoria, 1963), p. 36.

⁷ Anon., Pamflet. *A Great Mining Enterprise: Gold Mines of the Orange Free State*, p. 27.

⁸ Ibid.

tydsagtergrond verskil dit moonlik met die huidige opset, wat in elk geval buite die afbakening van die studieveld val.

Daarbenewens het die myne se goudontginningsprosesse op 'n gesamentlike basis 'n enorme bydrae tot die streeks- en nasionale ekonomie gemaak. Daarby het dit ook 'n positiewe en bydraende invloed op die landbou-, handel- en nywerheidsgebied gehad.

Die ontwikkeling en uitbreidingstendens van die mynbouese in die Goudveld was die begin van 'n breë spektrum van sosio-ekonomiese en kulturele omwenteling in die Goudveldstreek.

In 'n meer partikuliere verband getuig die kerke deur die voortstuwings van die historiese aard en omvang van sodanige rewolusie. Desnoods die belangrikheid van die historiese griffel wat vir die voortgaande gees van die tyd vasgelê is.

1. 3. 2 DIE KULMINASIE VAN DIE KERKLIKE RAAMWERK

Die ontstaan en ontwikkeling van die mynbousektor het noodwendig 'n bevolkingstoename tot gevolg gehad. Die ontwikkeling het toegeneem namate die mynbouese al hoe meer in die Goudveld gevestig geraak het. Derhalwe het dorpe en stedelike gebiede ontstaan waarvoor 'n omvangryke infrastruktuur geskep is.

In die proses van struktuurskepping het dit natuurlik ook kerke ingesluit. Die merkwaardige is dat daar 'n korrelasie tussen die onderskeie taalgroepe en godsdiensgroepe bestaan het. Die Afrikaanse kerkgroep het bestaan uit die drie Susterskerke, terwyl die Evangelies-Gereformeerde Kerk in die vroeë sestigerjare slegs in Welkom gefigureer het. Die Engelse kerkgroep het uit die Anglikaanse, die Metodiste en die Rooms Katolieke kerke bestaan. In effek het dit beteken dat geen gedeelte van die stedelike gebied oorwegend pentekostalisties was nie.⁹

Die gemeentes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in die Goudveld het hul oorsprong aan die Moedergemeente van Odendaalsrus te danke. Die onderskeie gemeentes se ontwikkeling en uitbreiding het aanvanklik vanuit die Moedergemeente van Odendaalsrus plaasgevind. Daarna het al die bykomende gemeentes in dorpe en in stedelike gebiede na gelang van die toenemende lidmatetal begin ontplooi.

Desgelyks het die Gereformeerde Kerk vanaf Odendaalsrus uitgebrei, hoewel Virginia-gemeente se afstigting vanuit Ventersburg-gemeente sy ontstaan te danke het.

Daarteenoor moet die Nederduitse Hervormde Kerk sy vestiging en uitbreiding in die Goudveld toeskryf aan die gemeente van St. Helena, wat in die beginjare die eerste gemeente in die onmiddellike gebied was, 'n voorstedelike gebied wat nabyliggend aan Odendaalsrus geleë is.

⁹ L. J. Joubert, “ ‘n Geografiese analise van die stedelike gebied Welkom”, p. 166.

Dit is in die klimaat van die beginjare dat die Evangelies-Gereformeerde Kerk in Welkom gestig is, terwyl die kerk geen noemenswaardige uitbreiding in die Goudveld gehad het nie. 'n Gemeente is in die sewentigerjare in Virginia gestig, hoewel dit teen die begin van die 21e eeu met die gemeente van Welkom saamgesmelt het.

Trouens, daar kan slegs deur die historiese bril van die ontvouende werklikheid van die kerke se rol en vestiging in die Goudveld kennis geneem word. Gevolglik is daar geen ander medium om kennis van die partikuliere gebeure van die verlede-werklikheid rakende die kerke se betrokkenheid en werksaamhede in die Goudveld in te win nie.

Dit is ewe eens duidelik dat alle historiese raamwerke by gedagtegange en idees van die mens begin, voordat dit uiteindelik in daad gekonkretiseer word. Na aanleiding hiervan is die historiese gebeure wel voorafgaande gekonstrueerde konsepsies, wat die mens later in die hede-werklikheid in staat stel om 'n terugskou vir kennisname van die bepaalde gebeurlikheid te maak. Gevolglik is die nut van die historiese kennis nie alleen 'n verbindinglyn van die hede-werklikheid met die verlede-werklikheid nie, maar dat dit op grond van die unieke historiese aard daarvan selfs vir toekomstige tye voortgedra word. Afgesien van die tydsmilieu van ondersoek is 'n historiese verkenning altyd vir enige sistematiese navorser moontlik.

Ten laaste het die kerke nie intuïtief na willekeur in die Goudveld betrokke geraak nie, maar weens vermelde gebeure het die historiese kragte in die breë raamwerk van tendensies in die Goudveld in werking getree.

1.4 DIE HISTORIESE ROL IN DIE NAVORSING

In die eerste plek word geskiedenis van die Griekse woord *historia* afgelei en dit beteken letterlik: kennis wat deur navorsing verkry word. Dit omvat die objek (die verlede) van ondersoek deur die ondersoeker, die subjek. Die gebeurlikhede van die verlede word deur die ondersoeker, die navorser deurgegee. Die betekenis van geskiedenis verwys dus na gebeurlikhede van die verlede, dit wil sê, of dit opgeteken is of nie.

In terme van die kerkgeskiedenis moet daar in die historiografie rekening gehou word met die kerk as 'n besondere lewensbeweging en Goddelike religieuse instelling. Eintlik is kerkgeskiedenis teologie en geskiedenis, omdat dit ook met die goddelike in die mens gemeed is.

In die ondersoek behoort daar op die partikuliere verlede gefokus te word soos die kerke in die Goudveld, hoewel daar in die verbygaan in 'n geringe mate na die mynbou-eksplorاسies as agtergrond gekyk behoort te word. Die partikuliere, dit wil sê, die kerke bevat dus die vonk van die algemene soos die mynboubedrywighede, wat in die Goudveld aan die orde van die dag was. Hierdeur kry die historiese tendense 'n wyer omvang waarin die partikuliere gebeure beter verstaan word. Die navorser moet 'n oog vir die algemene gebeure hê sodat die behandeling van die besondere hom 'n breër visie gee op die verandering en ontwikkeling wat die historiese tendense ondergaan het. Gevolglik moet daar uit die geïsoleerde waarheid die veralgemening van die historiese

voortspruit, wat omvangryker vorme behoort aan te neem. In die lig hiervan word die oorsake en gevolge van die Goudveld se ontwikkeling al hoe duideliker. Desnoods word die historiese ontwikkelingsgang van die ondersoek na die kerke se betrokkenheid en aktiwiteite in die Goudveld 'n breë omvang van insiggewende historiese kennis.

Daarmee gepaardgaande is dit die begrip van die kousaliteit en gevolge van die algemene historiese gebeure wat noodwendig 'n groter geheelbeeld van die aard en omvang van die partikuliere historiese tendense en ontwikkeling rakende die kerke se rol in die Goudveld besorg.

Derhalwe is die historiese gebeure wat die tydperk van die verlede beheers oop vir alle tydperke, omdat die tendensies in die inwendige samehange daarvan voortgaande is.

In dieselfde mate kan die verlede-werklikheid slegs deur historiese verkenning waargeneem word. Opsigself omvat dit 'n wye spektrum van navorsingmeganismes wat meer spesifiek by die afdeling van die metodologie in die studie van toepassing is.

Ten laaste moet daar 'n korrelasie tussen die subjek en die objek wees, dit wil sê, die ondersoeker as subjek moet 'n verantwoordelikheid teenoor die objek as verlede-werklikheid openbaar. Die historiese begroning van wetenskaplike kennis is van deurslaggewende belang en dit moet voortdurend die prinsipiële oogmerk van die navorser wees. Trouens, die voormelde historiese benaderingswyse sal noodwendig as kriterium vir die doelmatige ondersoek geld.

1. 4. 1 METODOLOGIE

In die eerste plek word die metode deur die aard van die objek bepaal, terwyl die doel van sodanige metode op die versameling van wetenskaplike kennis gerig is. Op grond van die aard van die dissipline word historiese kennis op 'n metodiese wyse deur kritiese toetsing ingewin. Die proses geskied deur die sistematiese ontsluiting van die bronne en die vertolkende plasing van die bronnebevinding in verklaringsamehange om die toetsbare kennis, dit wil sê, die kennis as doel te verkry.

Om die egtheid, die oorspronklikheid en geloofwaardigheid van die versamelde inligting vas te stel, word historiese tegnieke gebruik waarby die eksterne en interne kriteria ingesluit is, met inbegrip van die filologies-kritiese metode van teksuitleg vir die vasstelling van die waarde en betekenis van die getuienis daarvan. Die eksterne kriteria fokus op die historiese of die oorsprong van bronne en hoe dit ontstaan het. Daarteenoor word by die interne kriteria aandag aan die inhoud van die bronne en veral die betroubaarheid en egtheid daarvan gegee.

Die hermeneutiese komponent is 'n belangrike instrument in die historiese proses, omdat dit die instrument vir interpretasie of die korrekte verstaan van die tekste is. Die vertrekpunt van die historiese navorsing moet met noulettende ontleding gepaardgaan, omdat kennis van die bepaalde gebeure die ryk van die gees weerspieël. Daarby is elke historiese gebeurtenis uniek, eenmalig en onherhaalbaar.

Eweseer kan die kerke se verwerking in die Goudveld nooit weer op dieselfde wyse plaasvind nie, omdat die tydsgewrig met alles wat daarmee saamhang verskil. Die presiese omstandighede van die bepaalde tyd en alles wat dit omvat het, het aan die uniekheid van die spesifieke era behoort. Alhoewel geskiedenis 'n konstante beweging is, word dit nietemin deur die teoretiese kennis van die menslike gees voortgedra, terwyl die konkrete vergestaltung van historiese gebeure en tendense deur die ontwikkelingsgange in afhanklikheid van die mens voortstu. In effek beteken dit dat sonder die mens se betrokkenheid by insidente en gebeure is daar nie geskiedenis nie. Gevolglik is daar tussen die historiese gebeurtenis en die mens 'n onlosmaaklike relasie. Hiervan getuig verskeie historiese skakeringe in die Goudveld en meer spesifiek die kerke se vestiging en werksaamhede aldaar.

In die opsig geld die historiese tendense en die noodwendige ontwikkeling daarvan ook vir die kerkgeskiedenis wat met die kerklike gebeure van alle tye gemoeid is. In die lig hiervan is die getuieniswaarhede van die kerk ter sprake wat deur al die eeue deur die kerkgeskiedenis voortgedra en bewaar word.

Met die oog op die metodologiese moet die kritiese vasstelling van die feite uit dokumente met die nodige verstaan daarvan voorafgegaan word. Derhalwe is die bronne die brug tussen die hede en verlede-werklikheid wat die sleutel tot die historiese inligting is.

In die laaste instansie moet die kennisteorie aan die objek (die verlede-werklikheid) van die navorsing onderhewig wees. Dit beteken dat die navorsing die grondwaarheid van die verlede-werklikheid moet weerspieël. Derhalwe is dit slegs moontlik deur die toepassing van die metodologiese meganismes wat deur die aard van die studie bepaal word.

1.5 DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Die doel van die ondersoek is om 'n oorspronklike bron van wetenskaplike kennis rakende die kerke se vestiging en ontwikkeling in die Goudveld te verwerklik. In die lig van die tematiese gerigtheid van die studie, is dit veral belangrik om aandag aan die kousaliteite van die kerke se vestiging en ontwikkeling te gee.

Die verlede-tendense van die geskiedenis staan nooit los van die bepaalde tyd in die hede-werklikheid nie. Die kenbron van dinge oor die verlede werk normaalweg voedend in op die hede-realiteite van die lewe. Trouens, dit is nie slegs van toepassing op die partikuliere nie, maar ook op die algemene vorme van realiteite.

Die kerke van die verlede het die spoorslag vir die huidige kerke in die Goudveld gelê, sodat die omvattende tendense daarvan tot nut vir die huidige werklikheid is. As gevolg van die tydsgaping sou dit andersins sonder die kenbron van die historiese kennis nie moontlik gewees het nie.

Die posisie van die kerke in die verlede kan as 'n korrelaat vir die huidige kerke in die Goudveld van nut wees en wel in die volgende gevalle: die kerkbywoning van lidmate, troues, buite-egtelike huwelike en kinders, dronkenskap, kerkraadsvergaderings, bidure, eredienste, Sondagskole, Jeugverenigings ensomeer. Alhoewel dit in 'n ander tydsklimaat was en die sosio-ekonomiese en kulturele omstandighede anders was, is dit nietemin van belang om daarvan kennis te dra. Daarteenoor is die hele ontwikkelingsgeskiedenis van die onderskeie kerke in die Goudveld van belang. Die goue reël behoort te geld: neem uit die verlede wat goed is en bou daarop.

Daarby kan historiese kennis op kerklike gebied in die Goudveld die ryk van die gees verbreed. Hierdeur kan die kerke in die gebied des te meer bewus word van hul identiteit en vanwaar hulle kom en waarheen hulle oppad is. Ewewel om met 'n motor sonder ligte in die donker nag in te jaag, is byna dieselfde as om in die toekoms sonder 'n verlede in te beweeg. Die oë van die lig in die verband is die historiese kennis, wat groter sekuriteit vir die uitdagings van die toekoms bied.

Nietemin moet begryp word dat die doel van die historiese kennis ten diepste met die nut daarvan korreleer. Sondermeer is kerkgeskiedenis nutteloos as die kerk nie enige heilshistoriese bestaansreg het nie. In die sinsverband het die kerk geen relevansie nie. Gevolglik is dit te begrype hoe belangrik kennis van kerkgeskiedenis ook in teologiese verband is.

Eweseer regverdig dit die historiese kennis ten opsigte van die kerke se ontplooiing en ontwikkeling wat in die betrokke gebied teen 'n breë agtergrond van die mynbou-ontploffing plaasgevind het. Des te meer omdat die kerk oor die algemeen 'n heilsordening van God is.

In die finale instansie is die doel van die historiese ondersoek om die verlede-werklikheid te betrek tot die kenbare, sodat dit as hulpkomponent vir toekomstige riglyne in mindere of meerdere mate mag dien.

1.6 VERLOOP VAN DIE ONDERSOEK

Die veld van ondersoek is voorafgegaan deur eers 'n leeskennis rakende die onderwerp op te doen. Daarna is die opstel en afbakening van die studieveld van belang nadat die probleem van ondersoek vasgestel is. Die probleemstelling van die studieveld is deur middel van vraagstelling geïdentifiseer. Die voorlopige skema impliseer die uitvoering van die ondersoek, hoewel die skema dikwels op grond van bykomende of nuwe inligting gewysig word. Die wysigings moet normaalweg aan bykomende of nuwe inligting toegeskryf word. By die tentatiewe teoretiese skema word 'n omvattende literatuurlys ingesluit wat met die tematiese gerigtheid van die studieveld verband hou. Die literatuurlys is van die uiterste belang deurdat dit die basis van die historiese navorsing vorm.

Die teorie van die skema is nie alleen van belang vir die ondersoek nie, maar is die veronderstelling van die uiteindelijke wetenskaplike antwoord, dit wil sê, die eindresultaat

van die sintese. In die operasionaliseringproses word verskeie bronne gebruik as medium vir die verlede-werklikheid, wat aan verskeie meganismes van die historiese benaderingswyse blootgestel word.

Die feitlike gegewens is belangrik en gevolglik moet uit die behandeling van die besondere 'n breër visie van die algemene voortvloei, sodat die induktiewe sowel as die deduktiewe komponente in die toepassing gehandhaaf word. Alhoewel daar in die suiwer historiese verband groter klem op die analitiese metode geplaas word, hoewel die geskiedenis-tendense in die Goudveld in wyer verband eerder uitgelê as gekonstrueer word. Gevolglik is die fokuspunt op die hermeneutiese van verstaan en vertolking gerig.

Die feit dat die ondersoek primêr oor die Gereformeerde Kerke in die Goudveld handel, is nie in enige mate 'n bewys dat die ander kerke se rol in die betrokke gebied misken word nie. Derhalwe is die ondersoek tot voordeel van ander kerke, omdat dit as wetenskaplike kennis vir hulle eie navorsing voordele inhou. Die wetenskaplike benaderingswyse behoort veral as 'n hulpmiddel te dien.

Nietemin is geen sinvolle navorsing moontlik sonder intrinsieke vraagstelling nie, dit wil sê, 'n tese en 'n antiese waarvan die wetenskaplike sintese onvermydelik is. Die operasionaliseringsproses se bereikingsdoel is alleen moontlik as die stappe van die sistematiese ondersoek stiptelik uitgevoer word.

1.7 HISTORIESE OPSTELLING

Die ondersoek fokus op die Afrikaanssprekende Gereformeerde kerke se betrokkenheid in die Goudveld en alle relevante aspekte wat daarmee verband hou. Vanuit die oogpunt van die historiese individualiteite is die algemene en aanverwante tendense soos die mynbou-ontwikkeling van belang vir die kerke se aktiwiteite en bedrywighede in die gebied. In die lig hiervan word 'n kort verduideliking gegee van die aanleidende faktore wat die kerke se betrokkenheid in die gebied veroorsaak het.

Die sentrale fokus van die ondersoek is die aard en omvang van die Gereformeerde kerke se vestiging en ontwikkelingsgang in die Goudveld, met inbegrip hoe elkeen afsonderlik onder bepaalde omstandighede beslag in die Goudveld gekry het. Eweseer die werkwyse van die onderskeie kerke se doelstellings op kort sowel as op langtermynbasis: die strewe na effektiewe gemeentelike bearbeiding wat tot gemeentelike afstigting gelei het.

Na aanleiding hiervan word die sin van die studie 'n aaneenlopende proses van kerklike en gemeentelike bearbeiding van lidmate, wat andersins nooit deur die algemene historiese tendense moontlik sou gewees het nie.

Die ondersoek behoort selfs tot voordeel van ander kerkgenootskappe te wees, omdat die ondersoek vir alle toekomstige ondersoekers bepaalde riglyne behoort aan te dui. Hiervolgens is die benaderingswyse in die ondersoek 'n algemene hulpmiddel vir 'n

ontsluitende skat van kennis rakende die betrokke Gereformeerde kerke se verlede-werklikheid in die Goudveld.

In die eersvolgende hoofstuk word begin om die grondslag vir die historiese ondersoek te lê.